

Posljednje dane Venecije autor opisuje ističući vjernost dalmatinskih četa na području Veneta, koji su se, za razliku od strahom onemoćale mletačke vlasti, željeli boriti za očuvanje Republike Sv. Marka (506 – 507).

Na završetku ovog prikaza možemo, s obzirom na zastupljenost dalmatinskog područja u sklopu povijesti Venecije primijetiti da je u ovom djelu našim krajevima posvećena pažnja kao važnom i nezaobilaznom području u sklopu mletačkog dominija. Pritom se autor posebno osvrće na spominjanje i opisivanje onih događaja koji su, napose u vojno-političkom smislu, bili najznačajniji za hrvatsko-mletačke odnose u prošlim stoljećima (neretvanski gusari, proces zauzimanja Dalmacije, pobune Zadra, uskočki rat). Istaknuta je i uloga Dubrovnika i dalmatinskih pomoraca u sklopu povijesti mletačkog pomorstva, pri čemu je napose važno poglavlje prikaz odnosa Venecije i Dubrovnika. Kao moguće nedostatke djela možemo navesti da je izostavljena ili samo u najkraćim crtama naznačena gospodarska važnost Dalmacije za Veneciju (sol, poljoprivredni proizvodi, drvo). Pored toga, u radu nema spomena o organizaciji političkog i upravnog života u dalmatinskim gradovima, utjecajima mletačke umjetnosti i književnosti te je stoga jedinstvenost tih dviju, u prošlim stoljećima neodvojivih cjelina, nedovoljno naglašena. Unatoč ovim nedostacima, na čije smo izostavljanje već navikli u većini djela zapadnoeuropskih historiografija, možemo primijetiti da je Laneova studija, pored neprijeporne vrijednosti za proučavanje povijesti same Venecije, također važan izvor i za različite aspekte povijesti istočnojadranskog područja u sastavu mletačkog dominija tijekom proteklih stoljeća.

Lovorka Čoralić

JOSEF MATUZ, OSMANSKO CARSTVO,
Zagreb 1992, str. 223

Nakon izlaska trosveščane "Historije Turskog /Osmanskog/ Carstva" Josepha von Hammera u prijevodu Nerkeza Smailagića (Zagreb, 1979. g.), knjiga Josefa Matuza "Osmansko Carstvo" drugo je u nas objavljeno djelo koje cjelovito obuhvaća povijest države Osmanlija. Objavljeno je 1992. god. u Zagrebu, u biblioteci "Povijesna istraživanja" "Školske knjige", a u prijevodu dr. Nenada Moačanina. Iz bilješke o autoru vidi se da je riječ o svestrano obrazovanu znanstveniku: studirao je orijentalistiku, povijest, hungarologiju i ekonomske znanosti, habilitirao se osmanistikom i općom turkologijom, a u vrijeme kada je dovršio pisanje ove knjige (1985) bio je profesor na Sveučilištu Freiburg im Breisgau.

Osobita važnost Matuzova djela jest u tome što je taj autor, osim političke povijesti, sustavno izložio značajke društvenih i gospodarskih prilika, razvoj institucija, središnje uprave, teritorijalne uprave i vojne organizacije te je prikazao razvojnu crtu osmanskoga feudalizma u stoljećima uspona i opadanja moći osmanske države. Knjiga obuhvaća razdoblje od nastanka prvih turskih državnica u šestom stoljeću do propasti Osmanskoga Carstva i osnutka Turske Republike u XX. stoljeću.

U "Uvodu" (str. 9 – 13) autor ukratko izlaže povijest islama i njegova osnovna obilježja. I izvan uvoda, u poglavljima što slijede, bit će objašnjene neke značajke islamske religije u mjeri u kojoj su bitno utjecale na povijest Carstva.

Poglavlje "Počeci povijesti Turaka" (str. 14 – 16) bavi se poviješću različitih turskih naroda - Kók Turaka, Ujgura, Kirgiza, Hazara, Karahanida i dr. – počev od 552. god. kada su se nomadska turska plemena prvi put sjedinila u neki oblik državne zajednice. No više od spomenutih naroda za povijest su Osmanskoga Carstva značajniji Oguzi, točnije jedan njihov ogranak koji je po svome vodi Selcuku (Seldžuk) u povijesti zabilježen pod imenom Turci Seldžuci. Poglavlje "Doba Seldžuka" (str. 17 – 23) posvećeno je državi Velikih Seldžuka koja se prostorno širila u Anadoliji i zahvatila područja što su prije većim dijelom pripadala Bizantskom Carstvu. Raspadom države Velikih Seldžuka stvoren je niz malih kneževina; jedna od njih je država Anadolskih Seldžuka. Ona je na vrhuncu svoje moći, u prvoj polovici 13. stoljeća, obuhvaćala prostor od istočne Anadolije do zapadnih dijelova Male Azije. Među kneževinama koje su nastale raspadom ove države povijesno je najvažnija Osmanska Kneževina. Od nje je u stoljećima što su slijedila nastalo moćno Osmansko Carstvo.

Razdoblje od stvaranja osmanske države i početka njezine ekspanzije do privremenoga raspada nakon poraza u bici kod Angore (današnja Ankara) 1402. godine, predmet je četvrtog poglavlja pod nazivom "Nastanak i počeci osmanske države" (str. 24 – 36). Osobitu pozornost pisac obraća na postupno izgrađivanje državne uprave i organizirane vojske te stvaranje temelja osmanskoga feudalnog sustava nastalog dodjeljivanjem nadarbina (timar) zaslužnim ratnicima koji su zauzvrat bili obvezni služiti kao konjanici s lenom (spahi) (str. 31). Taj je timarski sustav konačno uobličen za vladavine sultana Murata I. (1360 – 1389). Pisac upozorava na to da je vjerojatno pod ovim vladarom uvedena još jedna važna novina: stvaranje janičarskog odreda, elitne, sultanu slijepo odane i vjerski fanatizirane vojske, zahvaljujući kojoj je Osmansko Carstvo ubrzo zatim zadobilo veliku premoć nad vojskama europskih država.

Peto poglavlje, "Osmanska velika sila" (str. 37 – 57) obuhvaća konsolidiranje i ponovno jačanje osmanske države pod nasljednicima sultana Bayezita. Poseban odjeljak, "Od lokalne do velike sile", posvećen je razdoblju vladavine sultana Mehmeta II. Osvajača (1451 – 1481). Autor ga smatra "nesumnjivo najvažnijom figurom osmanske povijesti" (str. 48). Matuz ovu ocjenu ne temelji samo na vojnim uspjesima osvojitelja Carigrada, već i na korjenitim promjenama što ih je uveo u ustrojstvu države. Riječ je o agrarnoj reformi kojom je najprije gotovo cjelokupno zemljište pretvoreno u državni posjed, a potom podijeljeno kao nadarbine. Ta reforma, ističe autor, označuje svršetak prve faze osmanskoga feudalizma. "Sada je u državi Osmanlija potpuno proveden feudalizam nadarbina: taj novi stupanj, timarski sustav koji je postao općevažeci, stoljećima će obilježavati društveno-ekonomske odnose u državi Osmanlija" (str. 49). U zasluge sultana Mehmeta II. ulazi i opsežna zakonodavna djelatnost – u njegovo su vrijeme donošeni novi, a kodificirani već postojeći zakoni. Ovo poglavlje završava izlaganjem postignuća sultana Selima I. koji je vladao samo osam godina (1512 – 1520), ali je unatoč tome znatno proširio teritorij Carstva pripojivši mu istočnu Anadoliju i carstvo Mameluka.

U šestom poglavlju, "Država i društvo u vrijeme procvata Osmanskog Carstva" (str. 58 – 75) potanko su izložena obilježja ustrojstva države, djelovanja središnje vlasti, teritorijalne uprave i vojne organizacije, a u posebnom su odjeljku izložene gospodarske i društvene prilike u državi Osmanlija toga vremena. Matuz ističe da "evropske klišeizirane predodžbe prema kojima je osmanska država zapravo bila samo vladavina nad velikom barbarskom hordom, bez prava za podanike izložene okrutnoj samovolji gornjeg sloja, nemaju veze sa stvarnim uvjetima" (str. 59). Naspram tim uvriježenim mišljenjima, on zaključuje: "Osmansko Carstvo bilo je početkom 16. st. nesumnjivo jedna od najbolje organiziranih državnih tvorevina, možda čak privremeno najbolje organizirana u svjetskim razmjerima. U toj su državnoj tvorevini uprava i vojna organizacija, cehovi ili nemuslimanske vjerske zajednice obuhvatili sve stanovništvo, gornje i donje slojeve" (str. 75). U takvoj državi, kaže autor, u ovom je razdoblju sva stvarna vlast bila u rukama sultana: on je vladao još neograničenije negoli apsolutistički vladari Europe.

U odjeljku "Privreda i društvo" do potankosti je razložen timarski sustav. Njegova je temeljna značajka to da nadarbine nisu bile trajno vlasništvo – nisu se mogle prodavati niti ostavljati u nasljeđe, u svakom su trenutku bile podložne opozivu, a nakon smrti uživaoca vraćane su državi. Za razliku od europskog feudalizma, osmanski feudalci u ovom nadarbinskom sustavu nisu imali pravo raspolaganja osobama koje su na njihovom imanju živjele. Budući da je reformama Mehmeta II. gotovo posve potisnuto privatno vlasništvo nad zemljom, u Osmanskom Carstvu, ističe autor, nije bilo ni plemićkog staleža i aristokracije poput onih europskih.

U prikazu timarskoga sustava Matuz rabi izraz "osmanski feudalizam". Na pitanje može li se društveno uređenje Osmanskog Carstva smatrati feudalnim ili ne, odgovori istraživača međusobno su proturječni. Obrazlažući svoje stajalište – da je uistinu riječ o feudalizmu – autor kaže: "Ono što je zajedničko evropskoj i osmanskoj vrsti feudalizma sastoji se u tome što su feudalna gospoda i ovdje i ondje raspolagala dijelom prinosa sa zemljišta: oni su obrađivačima tla prepuštali dio zemlje i od njih zauzvrat zahtijevali dio prinosa, tzv. feudalnu rentu. Odgovara li se na pitanje pojavljuje li se u jednom društvu fenomen feudalizma ili ne pojavljuje, odlučujući je kriterij praksa feudalne rente" (str. 75).

Predmet izlaganja u sedmom poglavlju, "Osmansko Carstvo svjetska sila" (str. 76 – 104) epoha je sultana Süleymana Veličanstvenog, te početak propadanja Carstva za njegovih nasljednika. Pod sultanom Süleymanom koji je vladao od 1520. do 1566. god. nastavljena su teritorijalna osvajanja i prodor u Europu. U vanjskoj politici, ponajprije zahvaljujući diplomatskoj vještini velikog vezira Ibrahima, Osmansko je Carstvo konačno steklo status svjetske sile. Na unutrašnjem planu to je vrijeme opsežne zakonodavne djelatnosti zbog koje je turska historiografija sultana Süleymana nazvala Kanuni (Zakonodavac), te procvata graditeljstva, umjetnosti i književnosti. Pripisujući osobi sultana zasluge za sva ta postignuća, Europa ga je nazvala Veličanstveni. Josef Matuz, međutim, suzdržaniji je u ocjenama ovoga vladara, za kojega kaže da je bio prosječna osoba. Veliko i moćno carstvo, podsjeća Matuz, nije nastalo zaslugom samoga sultana kao što je to, primjerice, bio slučaj s Aleksandrom Velikim, Čingiz-hanom ili Timurom, već ga je on naslijedio od svojih prethodnika. Autor nadalje kaže da se i uspjesi u vojnim pohodima prije mogu pripisati inicijativi velikih vezira i sposobnosti vojskovođa. Usto on naglašava da uzroci dekadencije Carstva što se očitovala nakon sultanove smrti imaju korijen još u eri njegove vladavine. Govoreći o razlozima budućeg propadanja države Osmanlija, autor ističe završetak velikih osvajanja posljedica kojih je pomanjkanje novih imanja koja bi se mogla dijeliti zaslužnim borcima, nadalje, inflaciju koja uzima maha od četrdesetih godina 16. stoljeća, pogoršanje položaja seljaka koji pod teretom sve većih izvanrednih poreza i potraživanja napuštaju zemlju i odlaze u gradove ili se pridružuju lutajućim bandama, kao i sve jači utjecaj harema i haremskih spletki na upravljanje državom. Tome autor domeće da su se poslije smrti sultana Süleymana širili mito, nepotizam i kupovina položaja, što je imalo dalekosežne negativne učinke: sposobnost više nije bila odlučujući kriterij pri dodjeli položaja. Bezakonje i anarhija izrazili su se i na timarskom sustavu. Protuzakonito se otimaju i kupuju imanja, timari se umjesto plaće dodjeljuju službenicima i drugim osobama bez vojničkoga iskustva, posljedica čega je i podrivanje vojne moći Carstva: Daljem rasapu vojne organizacije pridonosi i slabljenje discipline janičarskog odreda; vojska nekoć lojalna sultanu postala je samostalna sila u Carstvu.

Osmo je poglavlje "Propadanje Osmanskog Carstva" (str. 105 – 129). Sedamnaesto stoljeće obilježeno je početkom kraja osmanskog ekspanzionizma u Europi, zastavljena porazom kod Beča 1683. godine. U osamnaestom stoljeću država Osmanlija konačno gubi status velike sile i postaje tek stjecište sukobljavanja interesa velikih sila i njihove nesloge u podjeli Carstva. Iznutra, pak, osmanski feudalizam prelazi u treću fazu. Ona je, ističe Matuz, obilježena odumiranjem timarskoga sustava i stvaranjem privatnih veleposjeda (çiftlik) ranije spomenutim nezakonitim stjecanjem imanja. "Nova je faza prije pokazivala sličnosti s feudalizmom europskoga

srednjeg vijeka: široko osamostaljivanje feudalne gospode spram centralne vlasti i stvaranje prostranoga, nasljednog veleposjeda koji se sve više razvija prema zatvorenome domenijalnom gospodarstvu. I dalje se povećavala zavisnost seljaka. Odsada će oni biti bezuvjetno vezani za zemlju, davat će tlaku i bit će podvrgnuti teškom poreznom sustavu, te na mnogim mjestima padaju sa stupnja baštinika na stupanj običnih zakupnika" (str. 127). Završavajući ovo poglavlje, autor obrazlaže zašto je osmansko društvo ostalo feudalno u vrijeme kad je Europa napredovala prema industrijskom društvu.

Razlozi za to su, po Matuzu, ponajprije unutrašnje naravi, premda ne treba zanemariti ni utjecaj gospodarski sve jače Europe, povlastica što su ih europski trgovci uživali na području Carstva još od kapitulacija sklopljenih između osmanske države i Francuske u 16. stoljeću, te priljeva jeftinije manufakturne i industrijske robe iz Europe. Kao razloge stagnacije osmanskoga gospodarstva autor navodi zadovoljavanje postojećim stupnjem proizvodnje karakteristično za tradicionalna društva, nerazvijenost manufakture, nizak stupanj prirodnih znanosti i nesklonost tehničkim inovacijama te slijedom toga veli: "Uopće se može ustvrditi da je u osmanskom društvu nedostajao znanstveni način mišljenja usporediv s evropskim mišljenjem na temelju radikalnog racionalizma i, kao jedna od njegovih posljedica, planski, kapitalistički privredni mentalitet" (128).

U devetom poglavlju, "Doba reforme" (str. 130 – 152) riječ je o reformama vojne organizacije, društvenih odnosa i gospodarstva poduzimanima od vremena sultana Selima III. (1789 – 1807) pa nadalje. Pokušajima preustrojbe vojske na europskim uzorima suprotstavile su se konzervativne snage – janičari i lokalni moćnici – vidjevši u njima opasnost za svoje privilegije. Nezadovoljstvo janičara vrhunac je doseglo u pobuni iz 1826. god. koju je Porta iskoristila kao povod za pokolj janičara i ukidanje njihova odreda. U to vrijeme dokida se i feudalna anarhija uklanjanjem lokalnih moćnika i ponovnim postavljanjem namjesnika Porte u provincijama. Reformom je, nadalje, i službeno ukinut timarski sustav: privatni posjedi i službeno postaju vlasništvo posjednika. Time je osmanski feudalizam ušao u svoju četvrtu fazu. U drugom odjeljku ovog poglavlja govori se o nastavku reformi objavljivanjem novih mjera skupno nazvanih Tanzimat (Novi poredak) kojih je cilj bio dalja europeizacija društva. Autor navodi da se manjkavost reforme sastojala "u tome što ju je jednostrano oktroirao sultan pa se – isključivo zaviseći od careve volje – uvijek mogla opozvati; ona nije imala veze s evropskim načelom narodnoga suvereniteta, te nije bilo ustanove, primjerice parlamenta, koja bi vršila kontrolu" (str. 139). No nakon niza vojničkih poraza te pred naletom nezadrživih separatističkih nastojanja u Carstvu, osmanska država postaje i politički i ekonomski sve podložnija interesima europskih sila. Prisiljeno zaključivati posve nepovoljne ugovore s Engleskom, a kasnije i s ostalim europskim državama, Osmansko Carstvo pada na "polukolonijalni status države kao tržišta za plasman tuđe robe i sirovine" (str. 142). Pogoršanje ekonomske situacije dovelo je do objave državnog bankrota 1875. godine.

Kratko poglavlje, "Mladoturci" (str. 153 – 159) bavi se počecima mladoturskog pokreta, nastalog kao oporba strahovladi sultana Abdülhamita II, potom razdobljem vladavine mladoturaka te ratom za Tripolitaniju i balkanskim ratovima.

Završno poglavlje, "Propast Osmanskog Carstva" (str. 160 – 169), predočuje posljednje godine "bolesnika na Bosporu" i potpun poraz pronjemačke politike mladoturaka u prvom svjetskom ratu. U posljednjem odjeljku ovog poglavlja, "Kraj osmanskog sultanata – počeci nove Turske", autor ocrtava događaje vezane uz pojavu Kemal Paše Atatürka, ukidanje sultanata i osnivanje Turske Republike, napominjući da je to samo sumarni pregled te da će probleme vezane s tim izložiti u posebnoj knjizi. Na kraju knjige nalaze se shema rodoslovlja osmanskih sultana (str. 170 – 171), karte (172 – 180), Kronološki pregled (181 – 196), Najvažniji anadolski emirati (197), Stručni izrazi uz povijest Osmanskoga Carstva (198 – 203), Tematsko kazalo

(204), Kazalo osobnih imena (205 – 209) te Kazalo toponima, zemalja, naroda i zemljopisnih pojmova (210 – 215), Bibliografija (str. 216 – 219) i napomene prevoditelja na 220. str. Kazala su sastavili dr. Nenad Moačanin i prof. Damir Karbić. Knjiga je opremljena i ilustracijama.

U zaključku ovoga prikaza može se reći da je djelo posve ispunilo zadaće koje je autor, kako čitamo u Predgovoru, pred sebe postavio – da ova knjiga posluži kao prvi uvod islamistima pred usavršavanjem i kao opća orijentacija neorijentalistima, te da bude na raspolaganju kao priručnik za brzo snalaženje.

Tatjana Paić-Vukić

TRPIMIR MACAN, POVIJEST HRVATSKOGA NARODA, Zagreb 1992, str. 504

1.

U povodu 150. obljetnice Matice hrvatske objelodanjena je knjiga Trpimira Macana *Povijest hrvatskoga naroda*. Pisac je nastojao što "potpunije opisati društveni razvoj, ideološke struje, stranački život i proširiti kulturološki prikaz" kako je otisnuto na prvoj nepaginiranoj stranici teksta ove knjige. Sadržaj pak raspoređen je u pet cjelina: *Ulazak u povijest* (str. 9 – 74), *Vrijeme podvojenosti i različnosti* (str. 75 – 186), *Mora opstanka i obnove rasute baštine* (str. 187 – 264), *Ideološka poluzišta i državnopravna borbu* (str. 265 – 376), *Svjetske kataklizme i mali narodi* (str. 377 – 470), zatim slijedi popis literature (str. 471 – 476), indeks osoba (str. 478 – 496), popis zemljovida (str. 497) i popis ilustracija u boji (str. 498). Treba pripomenuti da su zemljovidi većinom u bojama (ukupno 16) priloženi uz odgovarajući tekst, dok su umjetničke reprodukcije uklopljene u knjigu između str. 16 i 17, zatim 128 – 129, 296 – 297 i 432 – 433. Šteta je što kod *popisa slika* u boji (str. 498 – 499) nisu označena mjesta (stranice) gdje se nalaze u knjizi. U kazalu na kraju knjige, nakon svake veće cjeline zabilježeno je i označeno da se *Izvori* nalaze na str. 63, 161, 240 – 241, 255, 280, 288 – 289, 325 i 433. Jamačno bi prikladno bilo odjel objelodanjenih izvora označiti naslovom (makar i podnaslovom), jer slijede neposredno nakon povijesnog teksta; razlika je samo u vrsti slova kojima su složeni. Poglavitno bi to bilo svrhovito nakon piščeva tumačenja: "Izvori su izabrani prema raspoloživu opsegu i značaju (značenju, A. S.) knjige da posluže kao stanovita mala povijesna čitanka izravnih obavijesti" (str. 63).

2.

Trpimir Macan rodom je iz Dubrovnika (1935), i poznat je zagrebačkom kulturnom općinstvu kao suradnik Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu (ravatelj Franjo Tuđman), zatim (od 1965) u Leksikografskom zavodu, gdje je danas glavni urednik *Hrvatskog biografskog leksikona*. Sveučilišni studij započeo je u Zagrebu, a diplomirao je u Sarajevu (1959); doktorirao je pak u Zagrebu (1971). Objelodanjena su mu dosada djela: *Povijest hrvatskoga naroda* (Zagreb, 1970), *Život i rad Mike Klaića* (Zagreb, 1980), *Iz povijesti Donjeg Poneretvlja* (Zagreb, 1971, 1990), *Susreti s hrvatskom Klio* (Zagreb, 1991). Iz proslova svojoj knjizi (o kojoj se raspravlja u ovom članku) pisac priopćuje čitatelju da je posao "uz podulje stanke, uglavnom završio u prvoj polovici 1980-ih, a poslije sam povremeno unosio novije bitne rezultate povijesne znanosti,

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XLVI (1)

1993.

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb

Ivan KAMPUŠ, Zagreb

Tomislav RAUKAR, Zagreb

Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

TAJNIK REDAKCIJE

Ivica PRLENDER

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet

Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja iznosi 60 kuna

Izdanje časopisa sufinancira

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1994.